

Witold Molik, *Polska emigracja w Niemczech a kraj w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2021, ss. 316, ISBN 978-83-65988-66-9.

Polska emigracja przed pierwszą wojną światową do Niemiec zawsze budziła spore zainteresowanie badaczy, zarówno ze względu na jej znaczenie historyczne, jak i skalę zjawiska. Do tej pory analizowano jednak przede wszystkim stosunek zjednoczonego państwa niemieckiego do napływających emigrantów: początkowo próby ograniczenia zatrudniania przybywających z Królestwa Polskiego i Galicji, a nawet ich administracyjnego usuwania (rugi pruskie) z Cesarstwa Niemieckiego, a potem narastanie zapotrzebowania na wychodźców polskich, by utrzymać tempo rozwoju gospodarki niemieckiej na przełomie wieków XIX i XX. Niemcy, mające do tej pory znaczną nadwyżkę siły roboczej, nie były w stanie już na początku XX w. pokryć zapotrzebowania na siłę roboczą, wykorzystując tylko własne zasoby demograficzne. Z tego powodu ponownie sięgano po polskich robotników, już nie tylko tych z zagranicy, z zaboru rosyjskiego i austriackiego, lecz także wspierano proces migracji wewnętrznej z pruskich prowincjach wschodnich (Prusy Wschodnie, Prusy Zachodnie, Wielkopolska i Górny Śląsk).

W książce Witolda Molika przedstawiono problem trwającego kilkadziesiąt lat wychodźstwa ludności polskiej ze wschodu na zachód. Autor, znany badacz stosunków polsko-niemieckich oraz dziejów polskiej inteligencji i ziemiaństwa w XIX i XX w., ujmując zagadnienie z perspektywy zaboru pruskiego, jednak w sposób odmienny od dotychczasowego stanu badań. Omawia transfer idei i środków finansowych z zachodu na wschód, przebiegający równocześnie z odpływem ludności polskiej w głąb Niemiec. Związki między polską emigracją w Niemczech a Polakami na ziemiach zaboru pruskiego były już ukazywane wcześniej, ale prawie wyłącznie w kontekście politycznym, szczególnie oddziaływania polskich ośrodków emigracyjnych na polski ruch narodowy. W recenzowanej książce analizowane są niedoceniane do tej pory, a jak się wydaje, nawet znacznie ważniejsze, inne składniki tego procesu: ekonomiczne, społeczne i kulturowe.

Monografia składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów i podsumowującego zakończenia. Trzy pierwsze rozdziały zostały poświęcone charakterystyce polskiej emigracji w Niemczech na przełomie wieków XIX i XX. Na podkreślenie zasługuje dostrzeżenie w analizie nie tylko emigracji zarobkowej, której historycy do tej pory poświęcali już wiele uwagi. Obszernie omówiono tu także migrację polskiej inteligencji z zaboru pruskiego, co wynikało zapewne z wcześniejszych badań autora na ten temat. Pozwoliło to zbudować syntetyczny obraz pomijanej najczęściej niewielkiej liczbowo grupy polskich migrantów, tak ważnej dla funkcjonowania polskich środowisk emigranckich w Niemczech na przełomie XIX i XX stulecia. W kolejnych rozdziałach przeanalizowano wpływ emigracji zarobkowej na społeczeństwo polskie w zaborze pruskim w trzech podstawowych aspektach: ekonomicznym, społecznym i kulturowym.

W opisie emigracji zarobkowej najciekawsza wydaje się charakterystyka struktury społecznej wychodźstwa z zaboru pruskiego. Uwagę historyków do tej pory przyciągały najczęściej drogi awansu społecznego Polaków zatrudnionych w niemieckich zagłębiach przemysłowych (głównie w Zagłębiu Ruhry) i w wielkich metropoliach (Berlinie, Dreźnie, Hamburgu). Natomiast autor publikacji skoncentrował się na dominującej liczbowo grupie migrantów przyjeżdżających z polskich wsi. Pokazał złożony proces ich stopniowej socjalizacji i akulturacji w różnych środowiskach, nie tylko wielkomiejskich i zindustrializowanych, ponieważ często nadal pracowali jako robotnicy rolni. W ten sposób przekonująco udowodnił heterogeniczność polskiej migracji zarobkowej. Wychodźców dzieliło nie tylko miejsca pochodzenia, lecz także status społeczny oraz podziały pokoleniowe, co wpływało na rodzaj zatrudnienia i tempo oraz rodzaje socjalizacji. W publikacji zaprezentowano również liczne, starannie i reprezentatywnie dobrane przykłady ze źródeł narracyjnych. Losów życia i ścieżek kariery zawodowej polskich migrantów nie sprowadzono wyłącznie do nagłaśnianych w ówczesnej prasie polskiej wypadków wyzyskiwania przez niemieckich pracodawców polskich robotników albo sygnalizowanego w niemieckiej prasie niskiego kapitału społecznego robotników napływających z pruskich prowincji wschodnich. Autor recenzowanej publikacji pokazał, jak w wielu przypadkach szybki był proces akulturacji i awansu społecznego, który z kolei wpływał na docenienie wydajnych polskich pracowników, niezbędnych do gwałtownie rozwijającej się niemieckiej gospodarki. Dla polskich wychodźców i ich rodzin oznaczało to poprawę warunków socjalnych, wzbogacenie się, co wiązało się z ich rosnącym zaangażowaniem w życie społeczne i polityczne.

Na tle rozważań o emigracji interesujące są wnioski dotyczące roli inteligencji polskiej w Niemczech. W polskiej pamięci historycznej głęboko tkwi przekonanie o wyjątkowym znaczeniu dla dziejów kultury polskiej tylko polistopadowej Wielkiej Emigracji. Wychodźstwo do Niemiec przed pierwszą wojną światową postrzegane jest w perspektywie plebejskiej emigracji zarobkowej. W pracy Molika otrzymujemy zaskakująco odmienny obraz. W Monachium, Berlinie, Lipsku i Dreźnie powstają wówczas silne polskie środowiska naukowe i artystyczne, złożone z prawników, nauczycieli, inżynierów, lekarzy, dziennikarzy, artystów i duchownych. Dopełniają je polscy studenci na uniwersytetach niemieckich. Przedstawiciele tej zaledwie kilkusetosobowej grupy inteligenckiej są przede wszystkim założycielami i działaczami polskich organizacji. Wchodzą w skład redakcji polskich gazet, angażują się w budzenie polskiej świadomości narodowej wśród migrantów wywodzących się ze środowisk chłopskich. W przywoływanym opracowaniu pokazano heterogeniczność postaw w środowisku polskiej inteligencji. W wielu przypadkach polscy inteligenci dystansują się od działalności narodowej, wybierają – jako ważniejszy – awans społeczny. To determinowało wśród przedstawicieli tej opiniotwórczej grupy akulturację w środowisku niemieckiej kultury i języka i zerwanie z polską tradycją narodową.

Zasadnicza część pracy jest poświęcona oddziaływaniu polskiego wychodźstwa w Niemczech na sytuację społeczną w zaborze pruskim. Chyba po raz pierwszy możemy na podstawie badań prezentowanych w książce docenić, jak duże znaczenie miały transfery finansowe, które z emigracji docierały do kraju. Gromadzone przez lata pracy w Niemczech oszczędności były nie tylko przesyłane do rodzin, lecz także deponowano je w polskich bankach w zaborze pruskim. Wzmacniały w ten sposób instytucje

kredytowe w Wielkopolsce, co znacząco sprzyjało rozwojowi polskiej spółdzielczości, ważnej dla utrzymania polskości. Banki zasilane wkładami polskich migrantów zarobkowych mogły w ten sposób skutecznie hamować działalność Komisji Osadniczej wspieranej przez państwo pruskie. Jak podsumowuje tę część swoich rozważań autor monografii: „Na wychodźstwie rzesze polskich robotników budowały ciężką pracą potęgę przemysłową Cesarskich Niemiec, zarobionymi tam drogą wielu wyrzeczeń oszczędnościami niwelowali w znacznym stopniu skutki antypolskiej polityki kolonizacyjnej władz pruskich we wschodnich prowincjach monarchii Hohenzollernów” (s. 205).

Z pewnością nowym spojrzeniem na rolę migracji jest opis transferu doświadczeń zdobytych na wychodźstwie i ich wykorzystywanie po powrocie. Migranci przywozili typowe dla społeczeństwa obywatelskiego nowe zachowania: zrozumienie dla znaczenia oświaty, otwartość na kontakty społeczne, umiejętność walki o własne interesy, krytyczny stosunek do tradycyjnych autorytetów. Nawet jeżeli odbywało się to kosztem wielu wyrzeczeń podczas pobytu w głębi Niemiec, marginalizacji w środowisku niemieckim, bolesnego odczuwania niedostosowania społecznego, a nawet demoralizacji, szczególnie wśród kobiet, to ostatecznie, po powrocie do rodzinnych wsi i miasteczek przybysze różnili się od miejscowych: wysoką samooceną, oczekiwaniem na wyższy standard życia, a nawet ubiorem i sposobem wysławiania. Te wzorce przekazywali mieszkańcom Wielkopolski i Pomorza, wpływając na modernizację pruskich prowincji wschodnich. Ceną tych zmian była alienacja powracających wychodźców. Nie byli już „swoi” ale „przyjezdni”. „Westfalok”, jak stwierdza Molik, opierając się na analizie licznych wspomnień i relacji, stawał się dla konserwatywnych z reguły środowisk polskich „obcy”, utożsamiano go z radykalnym „bezbożnikiem” i „socjalistą”.

Książka Witolda Molika jest interesująca przede wszystkim ze względu na inne spojrzenie na dzieje migracji polskiej do Niemiec na przełomie XIX i XX w. W miejsce obrazu wychodźców zmuszonych do wyjazdu wyłącznie biedą, a potem, już podczas pobytu w głębi Niemiec, wyłącznie dyskryminowanych, wykluczanych i wyzyskiwanych otrzymujemy opis bardzo zróżnicowanej grupy. Obok występujących licznych zjawisk negatywnych dostrzegamy charakterystyczne dla tej grupy mobilnej społecznie liczne przypadki awansu społecznego, wzrost kapitału społecznego, transfer cech typowych dla społeczeństwa obywatelskiego. Z tego m.in. powodu zabór pruski w Drugiej Rzeczypospolitej wyglądał pod względem materialnym, społecznym i kulturowym inaczej niż pozostałe ziemie zabrane. Jak przekonująco podsumowuje swoje rozważania autor: „Wychodźcy, którzy powrócili do kraju na stałe, lub odwiedzali co pewien czas swoje rodzinne wioski, stali się potężnym czynnikiem emancypacji społecznej chłopów małorolnych i robotników folwarcznych” (s. 273). Działo się tak mimo uznawania ich przez ugrupowania konserwatywne za „klikę westfalską”, dążącą do radykalnych zmian społecznych i politycznych.

Omawiana publikacja stanowi interesującą próbę nowego spojrzenia na jedno z najważniejszych zjawisk dla Europy Środkowo-Wschodniej w XIX–XX w., procesu transferu procesów modernizacyjnych z zachodu na wschód. Autor udowodnił, że zjawisko to zarówno ma aspekt instytucjonalny i czysto ekonomiczny, jak i było kanałem przekazywania między wychodźstwem a krajem wzorców społecznych i kulturowych. Opracowanie ma więc znaczenie nie tylko dla badań nad dziejami polskiej emigracji w okresie zaborów, lecz także uzupełnia obraz genezy współczesnego polskiego państwa narodowego.

Na podobną analizę dopiero czekają kontakty między krajem a Polakami migrującymi do Niemiec z Górnego Śląska i Mazur, a także losy migrantów z Galicji i Królestwa Polskiego, wspomniane tylko marginalnie w omawianym opracowaniu.

Ryszard Kaczmarek*

 <https://orcid.org/0000-0001-9917-063X>

BIBLIOGRAFIA

Molik, Witold. *Polska emigracja w Niemczech a kraj w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2021.

* Instytut Historii, Uniwersytet Śląski w Katowicach

 ryszard.kaczmarek@us.edu.pl